

Etički pogledi u budućnost Republike Hrvatske

Valentin POZAIĆ

Namjera ovog pristupa nije da obuhvati sve etičke dimenzije koje će naći u idućim danima, mjesecima pa i godinama, što već kucaju na vrata budućnosti Hrvatske.¹ Bilo bi to preuzetno i neostvarivo. Jedna iznimno važna tema – odgoj za humane odnose u obitelji i društvu, te posebice pitanje školstva, – predmet je posebnog izlaganja. Stoga je ovaj pogled ograničen samo na neke od drugih važnih točaka, u kojem će se pokušati na temelju nekih konstatacija ponuditi određene perspektive.

Nije nikakva tajna ni iznenađenje ako ponovnimo, s tolikim drugima, da u korjenu svekolike naše sadašnje krize – gospodarske i političke, društvene i duhovne – stoji jedna i glavna: moralna kriza, kriza elementarnih moralnih vrednota i smisla života, koju proživljavaju i pojedinci i cijela zajednica.

DUH SLOBODE

Sloboda, jednakost, nacionalna ravnopravnost, mirotvorstvo, socijalna pravda, poštivanje prava čovjeka, nepovredivost vlasništva, očuvanje prirode i čovjekova okoliša, vladavina prava i demokratski višestranački sustav najviše su vrednote ustavnog poretka Republike Hrvatske.

Ustav RH čl. 3.

Nakon desetljeća duhovnog nasilja i Hrvatskom je prostrujio dašak slobode. Doista, samo dašak. Jer, do slobode čeka nas još mnogo strmih i narpornih stepenica. Čovjek je misterij. Sloboda je jedna od njegovih bitnih sastojnica. I sloboda ima prostore misterija, nedohvatnih dubina i obzora. Sloboda je specifičnost čovjeka i njegova djelovanja. Po slobodnom djelovanju, liberum arbitrium, čovjek se afirmira kao moralno biće.

Djeluje upravo kao za ova vremena spjevana Gundulićeva pjesan: »O lijepa, o draga, o slatka slobodo, Dar u kom sva blaga višnji nam Bog je

1 Izlaganje na Simpoziju »Vizija budućnosti Republike Hrvatske u svijetlu globalne problematike«; Asocijacija Rimskog kluba – Zagreb, 20. svibnja 1991.

do...«² I dok pokušavamo uživati dar slobode, nerijetko zaboravljamo na njezina bitna svojstva.

Sloboda od – nagonski gledano najdraža sloboda: ne biti vezan ni na što, a biti slobodan od obveza, slobodan od zakona, slobodan od poziva i izazova moralnih vrednota, slobodan od odgovornosti. Tako shvaćena sloboda rađa gorkim plodovima razočaranja i frustracije. »Sloboda od« samo je najniži i čovjeka nedostajan oblik slobode. Duševno stanje alergije spram svake vrste obveze i zakona najočitiji je znak moralne nezrelosti. Međutim, po izlasku iz duhovnog logora jednogumne ideologije taj će viđik slobode postati težak izazov i opasna kušnja za mnoge duhove.

Sloboda za – stanje duha slobodnog od negativnih sklonosti i nagona u propinjanju za uvijek novim ostvarenjima onoga što je vrijedno, plemenito, dobro, čovjeka dostojno, u potrazi za novim do sada nespoznatim moralnim vrednotama. To je sloboda po onoj za čovjeka najeminentnijoj dimenziji, po dimenziji ljubavi. Konačni domet slobode je Ljubav. Ta sloboda nema granica ni ograničenja, osim slobode drugih. Njezin je domet u predjelima transcencije božanskoga. Augustinova je riječ: »*Dilige, et quod vis fac* – Ljubi, i što želiš, čini.«³

Uzvišeno je obilježje, ali i obveza čovjeka, da radi po svjesnom i slobodnom izboru, da svoje odluke donosi po nadahnuću i na temelju osobnog uvjerenja, svoje ispravno formirane savjesti.⁴ Zadaća je obitelji, društva i vjerskih zajednica da odgajaju pojedince za uzvišenu slobodu, kako bi vlastitim sudom bili kadri prosuđivati stvari, događaje i druge osobe u svjetlu istine, s dubokim osjećajem odgovornosti.

Izlazak iz »egipatskog ropstva«, iz prošlog vremena neslobode i okova, uz ulazak u slobodu donosi i opasne koračaje u prostore rizika. Nakon zadobivene načelne slobode, ali još uvijek ne i stečene slobode duha, u ljudskom duhu može nastati praznina. Prije ili kasnije pojaviti će se pitanje: Dobili smo demokraciju, dobili smo slobodu, i što sada? Prijeti duh razočaranja i frustracije.

Uloga slobode – tako žuđena sloboda nije cilj, svrha samoj sebi; sloboda je sredstvo da čovjek kao čovjek bez prisile iznutra – iz svijeta vlastite psihe, bez prisila izvana – od vanjskih razumnih ili nerazumnih sila, može odlučivati o sebi; da može bez prisile birati i odabirati vrednote, da se može s drugima udruživati radi osobnog i zajedničkog interesa, zajedničkog dobra, boljeg svijeta. Nije riječ o nametanju određenih granica slobodi, već o višem i plemenitijem načinu upotrebe i življenja slobode.

Sloboda izbora – *liberum arbitrium*, treba da pospješuje sve veće otvaranje ne samo svijesti nego i savjesti, ljudskog duha moralnim vrednotama

2 I. GUNDULIĆ, Dubravka (skazanje deveto), u: *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, MH-Zora, Zagreb 1964., sv. 12., str. 144.

3 A. AUGUSTINUS, *In ep. s. Joannis tract.* VII., 8; PL 35, 2033.

4 DRUGI VATIKANSKI KONCIL, *Dokumenti*, KS, Zagreb 1970., GS 17.

kako bi izgrađivala moralno i duhovno jedinstvo i sklad osobe. Istinska ljudska sloboda ne sastoji se jedino od mogućnosti izbora i ne iscrpljuje se samo u mogućnosti izbora. Autentična sloboda izabire one moralne vrednote koje odgovaraju trajnom rastu osobe u skladu s njezinim mogućnostima i njezinim pozivom ovdje u vremenu i ondje u vječnosti, dakle, *sub specie aeternitatis*.

U naravi je svakog pojedinca i svakog naroda da teži za vlastitim oslobađanjem i vlastitom slobodom. Takvo oslobađanje može biti samo plod silnog napora i odricanja. Traži se kultura odricanja, kultiviranje vlastitih nagona i poriva u osobnom i društvenom životu. Moralne vrednote dobrohotnosti, praštanja, pomirenja, ljubavi prema svakom čovjeku moraju stupiti u prvi plan, ako se želi graditi sigurnija budućnost na dugi rok. To je istina koja nema mnogo prijatelja među zagovornicima i pobornicima slobode. Privlačnija su rješenja naprečac i na silu, a što je teška i opasna zabluda. Tu laž u ljudske duše, posebno u kriznim vremenima, unosi neprijatelj ljudske naravi, sotona, za koga Isus veli da je lažac i čovjekoubojica od početka (usp. Iv 8,44).⁵ Čovjek, međutim, samo u istini može biti slobodan: »Istina će vas osloboditi« (Iv 8,32). Traženje punog razvoja pojedinca osobe i naroda znak je čovjekove dubinske želje da živi uistinu ljudskim životom.

Puki materijalni, ekonomski razvoj sam po sebi nije kadar osloboditi čovjeka; štoviše, često ga zarobljuje. Očita je činjenica da konzumistički mentalitet već konzumira i samog čovjeka. Da bi sveukupni razvoj i rast standarda bili ugrađeni u rast slobode, moraju sadržavati kulturne, transcendentne i religiozne dimenzije čovjeka i društva. Zahtijeva se, naime, integralan razvoj, tj. onaj koji je zauzet za »promicanje svakog čovjeka i cijelog čovjeka«,⁶ dakako i ukoliko je on *homo religiosus*.

DAR ŽIVOTA

*Svako ljudsko biće ima pravo na život.
U Republici Hrvatskoj nema smrtne kazne.*

Ustav RH čl. 21.

Izašli smo iz doba u kojem se ljudski život, s jedne strane, silno uzvisivao, dok je istodobno u svakodnevnoj stvarnosti život pojedinca bio malo cijenjen. Ustav demokratske Hrvatske jamči nepovredivost života.

5 Navodi Svetog pisama: Stari zavjet, prema: *Biblija*, Stvarnost-HKD sv. Ćirila i Metoda, Zagreb 1968; Novi zavjet, prema: *Novi zavjet* (s grčkog izvornika preveli B. Duda i J. Fućak), KS, Zagreb 1982.

6 PAVAO VI., *Populorum progressio*, HKD sv. Ćirila i Metoda, Zagreb 1967., br. 16.

Čovjekov tjelesni, biološki život vrednota je u sebi jer omogućuje način postojanja pojedinca i njegove pojavnosti pred drugima ljudima. Tjelesnošću čovjek komunicira s drugim čovjekom. Upravo je taj tjelesni život nositelj osobnog postojanja, mjesto slobode, temelj neponovljive osobne povijesti. Njime pojedinac ostvaruje svoje ljudske međusobne odnose, kao i svoj osobni odnos sa svojim Stvoriteljem.

Tjelesni je život uvjet i mjesto gdje se ostvaruje božanski poziv upravljen pojedinoj osobi da se postupno sve više ostvaruje na sliku Božju. Zato se svaki zahvat u tjelesni život pojedinca, u tijelo čovjeka, tiče i njegove osobe. Osoba je nosilac toga tjelesnog života i vezana uz njegovu sudbinu, u ovom postojanju prolaznosti i onom neprolaznosti. Kršćanski svjetonazor, koji stoji u temeljima europske kulture kojoj i mi pripadamo, vidi čovjeka kao proizašla iz stvaralačke Božje ljubavi. Bogu je svaki pojedinac dragocjen. Svaki je pojedinac stvoren i određen za vječnost, za vječni život u zajedništvu vječnoga Boga. Iz tih svojstava ljudskog života rađa se gotovo strahopoštovanje pred životom svakog pojedinca od njegova početka pa sve do svršetka.

Još uvijek izlazimo – nismo izašli! – iz ozračja društvene, političke pa i duhovne atmosfere gdje se čovjeka, s jedne strane, uzvisivalo kao osobu i pojedinca. S druge strane, bio je nerijetko rabljen kao sredstvo i žrtva za svijetlu budućnost, kojoj nikako nije mogao dočekati pojavak.

Svjetlom razuma spoznajemo čovjeka kao duhovno-tjelesno biće, obdareno razumom i slobodom, sposobnošću samoodređenja i samoodgovornosti. Tu leži izvor njegove veličine i posebnosti među svim stvorenjem, njegova dostojanstva. Reći će Aristotel: »Jedino je ljudima svojstveno da imaju osjećaje dobra i zla, pravde i nepravde i druga osjećanja istoga reda.«⁷

U svjetlu prvih stranica Biblije čovjek se pojavljuje kao predmet sasvim osobite Božje brige i zahvata. On je jedini od sveg stvorenja stvoren na sliku Božju, Bogu sličan (Post 1,26-27). Čovjek je živa ikona Božja. To dostojanstvo iz stvaranja potvrđeno je i uzdignuto u Isusovu djelu otkupljenja. Postavši čovjekom, Isus je prihvatio, živio i posvetio sav ljudski život: od začeca preko rođenja, patnje, boli i radosti, preko umiranja pa sve do smrti.

U tom svjetlu vjere o stvaranju i otkupljenju, čovjekovo je dostojanstvo dar, plod i izraz Božje ljubavi. Meta-temelj čovjekova dostojanstva nalazi se u transcendenciji, u bezuvjetnoj ljubavi vječnoga Boga. Stoga, svoje dostojanstvo ili dostojanstvo nekog drugog pojedinca čovjek može poštovati ili ne. Ali, ne može ga ni dati ni oduzeti; ono je tu neotuđivo nazočno.

Iz intimnosti bića čovjeka, iz dostojanstva ljudske osobe izvire čovjekova prava. Među ljudskim pravima na prvom je mjestu, bez sumnje, pravo

7 ARISTOTEL, *Politika*, 1253 a.

na egzistenciju. Pravo na opstojnost razumijeva se kao pravo na život od početka, tj. od začeća pa do svršetka, tj. do prirodne smrti u čovjeka dostojnim okolnostima. Bez jamstva toga prvog prava iluzorno je govoriti o nekim drugim ljudskim pravima.

Upravo je to pravo na život i opstanak, osnova i preduvjet svih ostalih prava i mogućnosti, najčešće pogaženo. Živimo u vremenu i prostoru gdje »postoji mit da pobačaj nije ubijanje ljudskog života«,⁸ gdje je zabrinjavajuće učestala metoda reguliranja poroda ona najprimitivnija – pobačaj. Živimo u vremenu gdje je kultura smrti, tj. nasrtanje na čovjekov integritet i egzistenciju prisutna od začeća do smrti, pod vidikom različitih eksperimenata – znanstvenih istraživanja, inženjeringa, izolacija i tortura – i u samom umiranju – eutanazija. Je li na djelu dvoličnost, zabluda ili zloba? Može li se graditi kuća bez temelja? Ili će to biti podizanje kuće na pijesku? A njezina je sudbina – ruševina velika (usp. Mt 7,26-27).

Stoga su maloprije navedeni stavovi Ustava žuđena prijeko potrebna zakonska podloga i potpora, i ohrabrenje za stvaranje novog etičko-moralnog pristupa životu, nove pozitivne duhovne atmosfere, novog ozračja kulture života, kulture radosti života.

NAPUČENOST

Obitelj je pod osobitom zaštitom Republike.

Ustav RH čl. 61.

Republika štiti materinstvo, djecu i mladež te stvara socijalne, kulturne, odgojne, materijalne i druge uvjete kojima se promiče ostvarivanje prava na dostojan život.

Ustav RH čl. 62.

Ako govorimo o demokraciji, moramo pretpostaviti demos, narod, pučanstvo, napućenu zemlju. Prenapučenost danas jedno je od ne rijetkih teških pitanja na velikim dijelovima zemlje. Kao u mnogim drugim stvarima, tako smo i ovdje iznimka, mi u Hrvatskoj. I posljednji popis pučanstva ide prije u prilog suprotne zabrinutosti, tj. nenapučenosti.

Zemlja pripada onome tko na njoj živi. Ne kaže slučajno I. Golub da je čovjek stvoren od zemlje, ali »od zemle na kojoj je rojen«. Zemlja pripada onome tko na njoj živi. Može li imati pravo na život, pojedinac ili na-

8 Z. ŠEPAROVIĆ, Pravno-medicinski aspekti otkrivanja nakaznih fetusa, u: A. KURJAK - LJ. ZERGOLLERN-ČUPAK (ur.), *Pravo na život i pravo na smrt*, Jumena, Zagreb 1982., str. 42.

rod, tko ne voli život? Danas je već postala popularna izreka da oni koji ne žele imati djece neće imati mirovine: jer za njih neće imati tko raditi. Istina je također da pad nataliteta može označiti i pad intelektualnog i svakog drugog potencijala jednog naroda. U ozračju silno zanosnih govora i poziva za spas nacije, spontano se javlja poruka Ivana Apostola: »Ne ljubimo riječju i jezikom, već djelom i istinom« (1 Iv 2,18).

Ako bi zakon mogao narediti jednom bračnom paru da ne smije imati više nego npr. četvero djece, istom bi snagom mogao drugom paru, naprosto svima u braku, narediti da moraju imati četvero djece. Jedno i drugo protivi se dostojanstvu ljudske osobe. Crkva se pohvalno izražava o onim obiteljima koje imaju više djece. Ali, nigdje ne određuje, ne navodi kolik bi bio idealan broj djece u obitelji.⁹ Odluka o broju djece dio je odgovornosti odgovornog roditeljstva koji mora preuzeti svaki bračni par za sebe, sučeljavajući svoju savjest sa zahtjevom objektivnih etičkih vrednota. Savjest jest posljednja norma, ali ne i vrhovna. Da u moralne vrednote ulazi i vrednota jedne nacije, nema sumnje. Ipak, o većem ili manjem broju djece, uz dobru volju bračnog para, uvelike utječe društveno ozračje, u prilog ili protiv rađanja djece, te na svoj način materijalno stanje kao uvjet za potreban i poželjan odgoj, školovanje i ljudske osobe dostojan život. To se posljednje često navodi kao prvi i gotovo jedini razlog, što nikako ne odgovara činjenicama. Poznato je, naime, da se u materijalno oskudnijim uvjetima rađa više djece. A nije nepoznato da i u nekim materijalno oskudnijim i nerazvijenim sredinama natalitet opada. U pitanju je, očito, osnovni stav spram života. Mjerila za prijeko potrebne uvjete za čovjeka dostojan život, tako su različita, ovisno o shvaćanju života.

Bilo je nedavno upadno isticano da u nebo ne ulazi narod, nego pojedinci. Doista, svak se rađa kao pojedinac i umire kao pojedinac, i ulazi u nebo kao pojedinac. No, taj se pojedinac rađa usred određenog naroda, od toga naroda prima uvjete za svoj uzrast – tjelesni, duševni, intelektualni, religiozni. Pojedinac živi i umire usred jednog naroda.

Iz svog naroda, iz svog kulturnog, duhovnog i religioznog ozračja, obogaćen ili osiromašen, jednom riječju uvjetovan tom sredinom, pojedinac odlazi s ovoga svijeta. A to može biti, često i jest, sudbonosno za etičko-moralni lik pojedinca. Tako ta privremena, prolazna sredina etničke zajednice utječe na čovjekovo neprolazno određenje. Za te darove pojedinac duguje zahvalnost i ljubav spram naroda u kojem je niknuo i postao čovjekom. Ta zahvalnost i ljubav zacijelo uključuje želju i brigu da taj narod opstane, da živi i drugima daruje ista ili još veća dobra.

9 DRUGI VATIKANSKI KONCIL, *Dokumenti*, GS 50; usp. *Populorum progressio* 37.

RAD KAO MORALNO PRAVO I DUŽNOST

Svatko ima pravo na rad i slobodu rada.

Svatko slobodno bira poziv i zaposlenje i svakomu je pod jednakim uvjetima dostupno svako radno mjesto i dužnost.

Ustav RH čl. 54.

Da je zakon rada upisan u najdublje gene čovjekove, neizbježan uvjet za rast i razvoj, govori nam već izvještaj s prvih stranica Biblije. Naime, Bog je stvorio čovjeka i postavio ga u edenski vrt sa sasvim određenim i jasnim zadatkom: »da ga obrađuje i čuva« (Post 2,15). Za uzvrat, vrt je pružao čovjeku sve što mu je bilo potrebno za održavanje. Idila je, međutim, brzo završila. Grijehom čovjek se našao usred trnja i korova (3,18), te će u »znoju lica svoga« (3,19) jesti svoj teško zarađeni kruh, tj. sve svoje stečevine na svim područjima svoje djelatnosti.

Na kojoj je razini vrednovanja bio čovjekov rad, dosljedno i čovjekov etički odnos prema radu i moralnost nagrađivanja rada, može se naslutiti iz dobro poznatih krilatica: »Snadi se, družite! – Neka živi ovaj režim: plaća ide a ja ležim. – Oni me ne mogu tako malo platiti, koliko malo ja mogu raditi.« Taj virus ponižavanja i prezira rada i radnika, i njegove nagrade, jednako je pronalazio svoje žrtve na poljima i u tvornicama, u uredima i kabinetima, u laboratorijima i predavaonicama, u bolnicama i u aulama..., među fizičkim, intelektualnim i duhovnim poslenicima.

Kolektivni virus nemoralnog odnosa spram rada i vlasništva uspješno se, po čvrstim strukturama režima, prenosio s kolektiva na pojedince. Dugo se stvarala, i stvorena je, navika i opačina neodgovornosti. U takvom stanju nastaju zabrinjavajuće socijalne razlike: na jednoj strani su sve bogatiji, a na drugoj su strani ne sve siromašniji, nego sve bjedniji. Srednji društveni sloj, koji bi trebao biti najbrojniji, kao da nestaje. Od socijalne bijede do socijalne bune korak nije velik.

Ništa neobično da je takav posvema neodgovoran odnos prema radu i prema nagrađivanju rada morao uzrokovati privrednu katastrofu, kojoj dometi još nisu ni prosuđeni. Tek se nazire nešto od socijalne bijede i sve veće nemogućnosti da se ostvari pravo na rad. Domaće negativno iskustvo i drukčije iskustvo gastarbajtera nužno nameću razmišljanje o prevrednovanju čovjekova odnosa spram prava i obveze rada.

Neodgodiva je hitnost sadašnjeg trenutka da krepost, vrlina rada zadobije svoje dolično mjesto u osobnom, obiteljskom i društvenom vrednovanju. Potrebno je zamijeniti mentalitet nerada istinom da je »rad temeljna dimenzija ljudskog postojanja na zemlji«. ¹⁰ To znači da čovjek kao ra-

zumno i refleksivno biće mora postaviti samom sebi na kraju svakog dana određena pitanja: Jesam li danas zaradio svoj kruh? Jesam li danas dobio zarađeni kruh? Jesam li danas, koliko je do mene, omogućio drugima njihov zarađeni kruh?

Društvena zajednica i društveni sustav mora se pitati je li raspodjela i nagrađivanje rada doista u prilog izgradnje boljitka pojedinca, obitelji i nacije; je li idealno da djeca od najmlađe dobi ostaju bez oba roditelja, bez obiteljskog čara i topline, samo zato što oba roditelja moraju raditi punim radnim vremenom da priskrbe kruh svagdašniji?

Istodobno, čovjek ne smije postati rob svoga rada. Današnja tehničarska civilizacija izlaže čovjeka ne maloj opasnosti da postane robot svojih robota. Područje rada, zbog nečovječnih uvjeta, može se izokrenuti u kazneni logor izrabljivanja: i dok oplemenjuje materiju, umanjuje dostojanstvo čovjeka. Čovjek mora uvijek ostati subjekt, tj. gospodar svoga rada. Rad, kao ni sloboda, nije svrha samom sebi. Nije čovjek radi rada, nego je rad radi čovjeka. Svojim radom čovjek treba postati više čovjek.

Višestruka je uloga rada u humaniziranju okoliša i sama čovjeka: »Radom čovjek mora sebi priskrbljivati svagdanji kruh, doprinostiti neprestanom razvoju tehnike i znanosti, osobito stalnom, kulturnom i moralnom napretku društva u kojem živi u zajedništvu sa svojom braćom.«¹¹ Čovjek radom stječe materijalna dobra koja mu omogućuju obogaćenja na višoj intelektualnoj i duhovnoj razini. Plodovima rada pojedinac osigurava život obitelji i djece, i njihov odgoj. Da bi čovjekov rad mogao izvršiti svoju ulogu, ovisi o samom pojedincu, ali i o pravednosti društvenog sustava koji vrednuje i nagrađuje rad pojedinca. Kad radnik iskustveno zna da on radi »za sebe«, drukčiji su njegovi motivi i drukčije je njegovo zalaganje. I pojedinac i društvo mora ići za podizanjem kulture rada. Samo kultura rada donosi kulturu standarda.

ETIKA

Teorija o čovjeku određuje čovjekovu praksu. Teoriju o čovjeku stvara ili barem nudi filozofija. U kakvom smo svijetu filozofije do sada živjeli i u kakvom ćemo živjeti ubuduće, nije bezazleno pitanje. Na to pitanje s pravom se očekuje odgovor i ponuda, s obzirom na sadržaj i način studija i formiranja budućih naraštaja, osobito budućih odgojitelja i nastavnika, od naših sveučilišta i njihovih filozofskih fakulteta.

Naime, izlazimo iz filozofijskog nazora, službeno zastupanog, propagiranog i nametanog, gdje nije bilo temelja za humanističku filozofijsku mi-

11 IVAN PAVAO II., *Laborem exercens*, br. 1. usp. GS 35, 80.

sao koja bi izradila jedan utemeljeno cjeloviti etički sustav.¹² Praktično ostvarenje marksističke ideologije uspodobilo se u sasvim naročitoj militantnoj ateističkoj formi, niječući čovjeku najdublji smisao njegova postojanja, njegov osobni odnos s osobnim Bogom, na čiju je sliku stvoren i kamo teži. Štoviše, proživljavali smo besplodne rasprave može li uopće biti etike. Jer, ako je dobro ono što odgovara revoluciji, a revolucija ovisi o direktivi, onda i moralno dobro, odnosno zlo, ovisi o direktivi. Ne treba se čuditi da u takvom ozračju duhovne klime etičke smjernice povremeno više ovise o taktici negoli o etici. Etika, naime, pretpostavlja čvrst i postojan sustav objektivnih etičkih vrednota prema kojima se čovjek kao misaono i odgovorno biće određuje.

Unatoč svim povijesnim mijenama i novim spoznajama, dok je čovjek čovjek, on je biće konstantnih osobina, biće koje djeluje u skladu sa svojom naravi. Kao posebna čovjekova značajka jest njegova sloboda i razum – *ratio recte iudicans*, kojim uspijeva proniknuti u stvarnost i prosuditi moralne dimenzije svojih misli, nakana i djela. Otkrivajući postojanost i zakonitost u sebi i u svijetu oko sebe, čovjek otkriva svrhovitost, usmjerenost na određeni cilj i sama sebe i svijeta oko sebe; otkriva objektivni red vrednota koji od njega zhtijeva odgovorno ponašanje.

Danas se sasvim zbiljski dolazi do te spoznaje u svijetu ljudskog okoliša. Čovjek otkriva da u prirodi i u svim stvarima i živim bićima postoji zakonitost ravnoteže. Unutar te zakonitosti čovjekovo djelovanje može biti odgovorno, a izvan njega je neodgovorno, opasno, pa čak i porazno.

Ovdje se spontano nameće etičko pitanje biblijskog »dominium terrae« – čovjekove vlasti nad zemljom. Vlast nad zemljom treba promatrati zajedno s čovjekovim poslanjem da zemlju, taj vrt svoje egzistencije »obrađuje i čuva«. Čovjek treba da djeluje na zemlji kao slika Božja, tj. po uzoru na Boga koji je sve stvorio i sve uzdržava iz ljubavi. Kada ta dimenzija ljubavi uđe u čovjekov odnos i spram drugog pojedinca i spram svega stvorenog, ekološko će se stanje stubokom izmijeniti: jer, zemlja nam je domovina, a domovina se, to je poznato svim kulturama, ljubi. Zato, najprije moramo u teoriji prijeći od ekologije na ekofiliju, da bi se onda isto ostvarilo i u praksi.¹³

12 T. VEREŠ, *Filozofsko-teološki dijalog s Marxom*, FTI, Zagreb 1981., str. 156-166.

13 V. POZAIĆ (ur.), *Ekologija. Znanstveno-etičko-teološki upiti i obzori*, FTI, Zagreb 1991.

PERSPEKTIVE

Kad jednog dana izađemo iz ovog grozničavog stanja ratnih grožnji i ucjena, naći ćemo se, zbog nabujale gospodarstveno-društvene bijede, nasuproć prijeteće eksplozije nezadovoljstva sa svim i svačim, bez obzira na činjenicu tko je stvarno odgovoran za takvo stanje. Živimo, naime, u doista neobičnim i izuzetnim vremenima: po izlozima trgovina glavnog grada Zagreba, umjesto napisa o novim popustima, čitamo molitvene vapaje: »Bože, čuvaj Hrvatsku!«

Postoji opasnost da sadašnje teško stanje, društveno, političko i gospodarsko, obeshrabri duhove, da im oduzme povjerenje u same sebe, u društveno-gospodarsko-političke predvodnike, da ih zarobi defetizmom. Dosljedno, mnogi će se rezignirano povući u svoj mali svijet, tražeći boljitak samo za sebe, i čekati da drugi riješe opće nagomilane probleme. To je napast egoizma, velika zamka i zabluda. Čovjek je društveno biće, osuđen na suživot, i ne može riješiti svoje probleme dok ne riješi probleme svojih bližnjih. Altruizam, biti tu za druge, nenadoknativa je vrlina u svako, a pogotovu u ovakvo vrijeme sudbonosnih promjena. Nitko nema pravo zakopati svoje talente i stajati po strani.

Nije novost da se u kriznim vremenima prizivlje uloga etičara i moralista. I s pravom. No, to ne znači da uloga moralista u tom času nije riskantna. Opasnost se krije u očekivanju da oni u tren, kao pritiskom na tipku, izliječe sve one brojne i bolne duševne i duhovne boljetice koje su se dugo taložile u ljudskim savjestima, nagrizale i deformirale pojedinačna uvjerenja i javno mnijenje.

U uvjetima života, gdje ponestaje svagdanjeg kruha, i kada borba za kruh postaje jedno od glavnih preokupacija dnevnog života, nije ni lako ni zahvalno upozoravati da »ne živi čovjek samo o kruhu« (Mt 4,4); nije ugodno podsjećati da postoje više etičko-moralne vrednote. Ta, međutim, zadaća i poslanje ostaju kao nezaobilazni zahtjev, bez obzira »bilo to zgodno ili nezgodno« (2 Tim 4,2) u određenim povijesnim okolnostima.

Etika i moral nemaju gotova rješenja za sva nagomilana socijalna, gospodarska i politička pitanja. Međutim, mogu dati načelna usmjerenja, orijentire, koji će, zahtijevajući mnogo iskrenog pojedinačnog i zajedničkog truda, usmjeriti na put koji vodi do konkretnih rješenja. Na iskustvu prijednog povijesnog puta mogu se i moraju postaviti pitanja o daljem hodu istim putem s isti suputnicima u istoj svezi. Mora se postaviti pitanje, na osnovi iskustva, jesu li određene posebne cjeline kompatibilne ili ne, postoji li među njima mogućnost saveza ili ne? Stroga i dosljedna prosudba iskustva i budućih interesa uroditi će etički sigurnim i obostrano prihvatljivim mjerilima za zacrtavanje važnih usmjerenja i međusobnih odnosa. Etika i moral grade međusobno povjerenje, jamče poštovanje ra-

zličnosti, i pravednost u raspodjeli tereta i dobara. U moralno zdravom ozračju može rasti moral, tj. integritet ličnosti, čestitost, predanje i zalaganje pojedinaca, obitelji i društvene zajednice u vidu promicanja zajedničkog dobra.

Za odgovoran hod u budućnost, moramo postaviti pitanje: Mogu li individui desetljetnog ropskog duha i mentaliteta odjednom, preko noći, postati mesijanski izbavitelji, pa dojučerašnje prezirane mase iz mračne krizne situacije povesti u svijetli svijet slobode ljudskih osobnih bića? Prema slici velikog exodusa Izraela iz egipatskog ropstva u obećanu zemlju, zemlju slobode i blagostanja, nitko od onih ropskog duha, od onih što su se bili zdušno prignuli i upregnuli u jaram ropstva, nije ušao u slobodu. Tijelom su, doduše, bili na putu u slobodu, ali im je duh još uvijek čamio u ropstvu čovjeka nedostojnih interesa. Lutali su besciljno pustinjom četrdeset godina, sve dok nisu izumrli. Tek je novi naraštaj, rođen u gorčini pustinje, ali s okusom slobode, bio kadar ući u obećanu zemlju. A uveli su ga Jošua i Kaleb (Brojevi 14), koji u onoj općoj pometnji duhova glede nade u zemlju obećane budućnosti, ne ustuknuše pred svjetinom, ne posumnjaše i ne napustiše nadu obećanja.

Tko čini grijeh, rob je grijeha (Iv 8,34), rob je svojih pogrešaka, zabluda. Zacijelo, rijetki su sretnici koji su pošteđeni toga iskustva. Drugi su sretnici oni pojedinci koji su, nakon uočenih i požaljenih promašaja, proživjeli katarzu savjesti i srca, koji su doživjeli oslobađajuću istinu: »Bog je veći od našeg srca i znade sve« (1 Iv 3,20), i rado skida okove. S pravom, dakle, u obnovi i preporodu ovoga časa intenzivno sudjeluju i obraćenici. Istinite su riječi Psalma: »Ako se, Jahve, grijeha budeš spominjao, Gospodine, tko će opstati?« (Ps 130,3). Sam je Isus bio bliz raskajanim grešnicima, s njima se družio i uvodio ih u svoj svijet slobode (Zakej, Magdalena, Petar). Neki su od njih postali njegovi bliski suradnici, imali su značajna mjesta u naviještanju Evandelja, u životu prve zajednice vjere, Crkve.

Značajno je i to da su neki htjeli zadobiti Isusa radi poboljšanja svog društvenog položaja i ugleda, te ga pozivali k sebi na gozbu, ali im je srce bilo daleko od njega i njegovih zamisli (Lk 7,36-50). Evandelist bilježi, također, drugu zanimljivu zgodu s opsjednutim Gerazencom. Oslobođen zla duha, ozdravljeni je htio poći s Isusom: »Kad je ulazio u lađu, onaj što bi opsjednut moljaše ga da bude uza nj. No on mu ne dopusti, nego mu reče: 'Pođi kući, k svojim, pa im javi što ti je učinio Gospodin, kako ti se smilovao'« (Mk 5,18-19; Lk 8, 38-38). Očito, postoje kriteriji za izbor suradnika, napose onih bliskih, za delikatne zadaće. Neki prijašnji izbori, odluke i navike mogu uvjetovati, ili pak nužno uvjetuju i ograničuju ponje horizonte slobodnog izbora. Danas se govori o gotovo nedodirljivom poštivanju stručnjaka, jer su potrebni, čak nezamjenljivi u ovom –

prijelaznom? – razdoblju. I oni koju su postali stručnjaci ne-stručnim, tj. ne-etičkim putem?! Baštine, dakle, dvostruku plaću.

Predvodnici na putu izlaska iz krize mogu biti samo naročito jake moralne ličnosti, snažnog značaja i provjerenog povjerenja. To su ljudi koji se nisu povijali pred svakim vjetrom, koji su znali izdržati nalet bure i oluje. Za svoj moralni i ljudski rast, za svoj položaj, »za svoju snagu oni su zahvalni patnji«¹⁴ na koju su bili stavljeni, i koju su izdržali zbog svoje vjernosti istini i poštenju. Suočeni s prijetnjom i strahom smrti, prihvativši mogućnost i te cijene za cijenu očuvanja vlastitog dostojanstva, nadvladali su smrtni strah; a u njemu i sve ostale strahove; i tako postadoše zbiljski i potpuno slobodni. To su ljudi velikih ideala; ljudi koji su i u najtežim okolnostima bili kadri ostati vjerni idealima, poznavajući veliku životnu istinu da »Umrijeti ti ćeš kada počneš sam / U ideale svoje sumnjati.«¹⁵ Oni, naprotiv, što kao moralne ličnosti umriješe i pokopaše svoje ideale, mijenjanjući stjegove pragmatički, živeći za pogodnost i unosnost trenutka, ne libeći se gaziti druge poradi svojih interesa, ne poznavajući ponos čiste savjesti – ne mogu biti vjesnici novoga života; ostaje im čekati na red svoga ukopa, ili zaživjeti konačno autentičnu katarzu duha. Koliko god se to činilo prezahtjevno, ili čak neizvedivo, neće biti na odmet, gledajući načelno, a posebice u ovim konkretnim prilikama, ako se prisjetimo poznate izreke kako je jedino razborito i moralno dopustivo lijevati »novo vino u nove mješine« (usp. Mt 9,17b).

I dok neprestance slušamo hvalospjeve Europi '92, i pozive da što prije uđemo u nju, ne treba podcijeniti činjenicu da se ta Europa gradi na interesu profita, na snazi i većoj proizvodnji jačega. Je li to Europa koja izrasta iz duha Evandjelja, kršćanske tradicije i kršćanskih antropoloških moralnih vrednota? Europa vjerojatno, nadajmo se, ima kapital duha koji će moći izdržati nepoštednu borbu s kapitalom materije, a da ne izgubi slobodu duha i život duše. Je li čovjek Hrvatske duhovno spreman uči u tu borbu, kadar opstati u njoj, i izaći iz nje kao veći čovjek?! Koja je garancija nade u uspjeh takva pothvata? Razmišlja li se o tome uopće?

Želimo li uistinu sretniju budućnost Republike Hrvatske, moramo ozbiljno i odgovorno promisliti svi, osobito njezini predvodnici, temeljne zaslade autentičnog i integralnog humanizma. Hitno je potrebno obnoviti vjeru u čovjeka, i njezin temelj: vjeru u Boga. Zadali smo sebi zadaću da izgradimo novi narodni dom u kojem će kraljevati istina, sloboda, pravda, ljubav. Ali, kako poručuje pisac Psalma, »ako Jahve kuću ne gradi, uzalud

14 T. UJEVIĆ, Visoki jablani, u: *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, Zora-MH, 1970., sv. 87., str. 221.

15 S. S. KRANJIČEVIĆ, Mojsije, u: *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, Zora-MH, Zagreb 1964., sv. 60., str. 106. 108.

16 IVAN PAVAO II., Govor sudionicima skupa »Pokret za život« (3.XII.1982.), u: *Insegnamenti di Giovanni Paolo II.*, V/3 (1982) str. 1510.

rima, superiornost duha nad materijom«,¹⁶ kako bi čovjek-osoba, moralni subjekt i cilj svega rasta i razvoja, u svojim dimenzijama imanencije i transcendencije, bio trajno u središtu pozornosti.

ETHICAL VIEWS ON THE FUTURE OF CROATIA

Valentin POZAIĆ

Summary

The author sets out from the known and acknowledged assertion that underneath the present politico-socio-economic crisis there lies a moral crisis. He is, therefore, of the opinion that after the fall of the totalitarian Marxist regime exceptional care should be taken not only of efforts towards economic renewal of the country, but also of authentic conceptions and education for: freedom, respect to life and dignity of the individual — the person, valorization of human work, and reconstruction of the entire ethico-moral system. Within this context, the author discusses some concrete perspectives and criteria indispensable in this period of transformation.

16 IVAN PAVAO II., Govor sudionicima skupa »Pokret za život« (3.XII.1982.), u: *Insegnamenti di Giovanni Paolo II.*, V/3 (1982) str. 1510.